

ABDULLAH ÂRİPOV'UN ŞİİRLERİNDE TEZAT SANATI<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.8.08.009>

Veli Savaş YELOK,

*Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü*

Manzum edebî eserlerde sanatkârların anlatımlarında müracaat ettiği pek çok sanattan birisi tezattır. Bu sanatın mahiyeti itibarıyla iki unsurun karşılaştırılması esasında yapılır ve bu karşılaştırma, sanatkârın belirlediği poetik bir amaca hizmet eder. Yapılan bu karşılaştırma aracılığıyla iki unsurdan birinin özelliğini öne çıkarma bunu daha açık bir şekilde gösterme amaçlanır.

Klasik edebiyat şairlerinin yanı sıra modern edebiyat şairleri de tezat sanatından yararlanmak suretiyle vermek istedikleri asıl fikrin ifadesinde bu sanatı mahirane bir yöntem olarak görmekte ve kullanmaktadırlar.

Türkistan'da 1920-1930 yıllar arasında yaşanan süreçte Özbek edebiyatında kendini gösteren optimizm, övme, taklit ve yalakalık, karalama ve propaganda yükselmiştir. Pek çok kalem sahibi yetenek ve maharetini, gücünü bu esastaki yönelişin hizmetine sunduğu için onların ortaya koydukları geçici, sıradan ve başka şeylerin türküsünü söyler nitelik çerçevesinde kalıcı olmamaya mahkûm olmak suretiyle adeta gündeliğin ve unutulmanın kurbanı olmuştur. Yine bu süreçte pek çok güçlü kalem ve sanat tomurcukları, kızıl kırgından kurtulmanın, Stalinizme hizmet etmenin, durgunluk döneminin taleplerini yerine getirmenin bedelini sadece edebiyat tarihçilerinin ihtiyaç duyduklarında bakacakları arşiv malzemesine dönüşmek suretiyle ödemiştir ve ödemeye de devam edecektir.

Her şeye rağmen ve ödeyeceği bedeli umursamadan doğruya ve hak olana hizmet etmek adına kalem süren ve kalemlerini bileyen Modern Özbek Edebiyatının temel taşlarını dizen Abdullah Kâdirî, Mahmudhoca Behbûdî, Abdurrauf Fıtrat, Abdülhamid Süleymanoğlu (Çolpan), Osman Nasır gibi istidatların yaktığı uyanış ateşi, onlar müstebit siyasetin kurbanı olsalar bile 1960'lı yıllarda tesirini göstermekten alıkonulamamıştır. Bu yıllarda hâlâ toplumsal duygusuzluk, durgunluk devam ediyor olsa bile Erkin Vahidov, Abdullah Âripov, Rauf Parfi, Âmân Metcan, Cemal Kemal gibi yeni neslin temsilcileri, içinde buldukları dönemin hakikatlerini kendilerine mahsus bir üslup ve içerikte dile getirirler.

Abdullah Âripov, eserleri ve sanatıyla yalnızca bir sanatkârın kendisini ortaya koyma gayret ve mücadelesini değil aynı zamanda 20. yüzyıl Özbek şiirinin gelişme ve yükselmesinde de kendine mahsus bir aşamayı temsil eder. İşte Abdullah Âripov böylesine mürekkep, böylesine mesuliyet yükleyen bir dönemde mitti yıldız olarak parlamaya başlar. Onun bu yıllardan başlayıp vefatına kadarki süreçte adeta ilmik ilmik şekillendirdiği lirik kahramanı qor kabi pokiza, tog'dek sarbaland şahsiyetlerden yani vakur adamlardan öğrendikleriyle kendini aşama aşama şekillendirerek tekâmül etmiştir.

Abdullah Âripov'un sanatının başlangıçta ve sonraki gelişme aşamalarında klasik ve modern Özbek edebiyatının üstat şairlerinin üslup ve

eserlerinden, yol gösterici rehber ve kaynaklarından yararlandığı, beslendiği görülür. İbrahim Hakkul, Abdullah Âripov'u Özbek edebiyatının yetiştirdiği üç büyük üstadın, bilhassa üç faziletini iyice özümsemişini söyler. Bunlar Gafur Gulam'a mahsus 'dönemin mahiyeti ve manzarası'nı derinlemesine idrak etme yani felsefilik; Hamit Âlimcan'a benzer şekilde şiir üstünde fedakârca çalışma ve emek verme ile Maksut Şeyhzâde'deki hayal derinliğidir (Haqqulov: 1983).

Herhangi bir sanatkârın üslup ve yaratıcılık bakımından olgunluğa ulaşması, ilk önce onun millî gaye ve değerlere ne kadar sadık olduğuna ve onları eserlerinden poetik yönden ne kadar yüksek derecede ifade edebilme imkân ve mahiyetine bağlıdır. Bu sebeple mahir sanatkârların edebiyat alanındaki ilk adımları millî ruh ve tefekkürün mahirane ifadesi olarak çoğunluğun dikkatini çeker.

Özbekistan kahramanı, Alişir Nevâyî ödülü sahibi, halk şairi Abdullah Âripov'un milletin kalbine girip oraya yerleşecek yolu bulmasının ve milletin sevgi ve saygısına mazhar olmasının temel kaynağı, sebebi budur.

Abdullah Âripov'un şiiri, Özbek edebiyatı için kendine mahsus bir nitelik taşır. O, Özbek şiirinin yüzlerce asrın neticesi olarak şekillenen ve olgunlaşan anelerini özümsemiş, ortaya çıkan yeni tarihî şartlarda kendini geliştirdiği ve yenilediği, kendisinin yaşadığı dönem ve zamanın toplumsal ve manevi muammalarını derinlemesine analiz ettiği, bunları yapmak suretiyle edebiyatının gelişip yükselmesine hizmet ettiği için Modern Özbek Edebiyatının önemli sanatkârlarından birisi hâline gelmiştir.

Bu çerçevede Abdullah Âripov'u, sanatında ve milletin kalbinde ulaştığı bu noktada Özbek millî edebiyatıyla dünya edebiyatındaki cereyanlardan ayrı şekilde tasavvur etmek mümkün değildir. O, Doğu klasik edebiyatından Yusuf Has Hacip, Ömer Hayyam, Ahmet Yesevi, Atayî, Sekkâkî, Alişir Nevâyî, Babür, Âgâhî ve Meşreb'in yanı sıra XX. yüzyıl Özbek edebiyatının temsilcilerinden Çolpan, Osman Nasır, Hamit Âlimcan, Gafur Gulam, Maksut Şeyhzâde gibi şairlerden beslenmiştir.

Gerçek sanat eseri, aslında, yazıldığı dönemin toplumsal, siyasi, manevi ve ruhi dünyasını sarıp sarmalayan "tarih"tir. O, bu "tarih" özelliğini kendisinde, toplumda hâkim olan kanun ve kaideler, ruhi münasebetler, edebî akım ve düşünceler; kendi nesillerinin muammalarını çeşitli mazmun, sembol ve edebî sanatlar vasıtasıyla aksettirirler.

Tezat, klasik edebî sanatlardan biridir. Onun içeriği iki unsuru karşılaştırmaktan ibarettir. Ancak bu karşılaştırma öylesine bir karşılaştırma değildir; belirli bir poetik amaca hizmet eder mahiyettedir. Bu sanata müracaat edilmek suretiyle söz konusu iki unsurdan birinin belirli bir özelliğini ön plana çıkarmak, dikkat çekici hâle getirmek, daha açık ifade etmek amaçlanır. Eskiden beri belagat kitaplarında bu sanat hakkında malumatların yer alması, böyle bir usulün oldukça eski dönemlerden beri bir tasvir ve anlatım aracı olarak kullanıldığına delildir.

Abdullah Âripov'un şiirlerinde geleneksel/ klasik edebî sanatlar başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Onda diğer sanatlara nazaran dikkat çekici oranda kullanılan "tezat"tır.

Арипов'un şiirlerinde bu sanata en çok bahar ve güz ile yaz ve kış arasındaki zıtlıklara esaslanmış kullanımlarla karşılaşılır. Yüzeysel bakıldığında bu, yılın iki mevsimini zıtlıkları esasında kullanma şeklinde görülür. Yaz sıcağın, tokluğun, bereketin; kışsa soğğun, açlığın, yokluğun sembolü olarak şiirlerde kullanılmıştır. Bu sebeple yaza karşı olumlu, kışa karşı olumsuz bir tavır söz konusudur.

Abdullah Âripov'da "O'rman" isimli şiirinde bunu şöyle ele alır:

Yalang'och, sarg'aygan, kimsasiz, o'rman,
Boshingda charh urar kuzgi dovullar,
Sening yaproqlaring esa bearmon,
Bahor qo'shig'ini aytib shovullar. (Oripov, 1987: 242)

Şair güz mevsimindeki olumsuzlar üzerinden onun devamında geleceğini bildiği baharla birlikte yeşermenin, gürleşmenin, yeniden uyanmanın ahenklerini güz rüzgârlarının seslerinde duymaktadır.

Bahor kunlarida kuzning havosi mısraıyla başlayan şiirinde de bahar ve güz ikilisinden, lirik kahramanın mahzun hâlini makul bir şekilde dile getirecek şekilde yararlanır. Lirik kahraman olarak okuyucunun karşısına çıkardığı delikanlı, yani ömrünün baharını yaşayan bir kişi tasvir edilir. Onun aklından geçen "buz tutmuş şuur", "pişmanlık ve melal", "mustarip hatıra" gibi düşünceler sanki bu genç kalbe uygun değildir. Bu durum, bahar günlerinde kendini gösteren güzün havasını hatırlatır. Şair bu iki zıt duruma dikkat çeker ve şiirini, bu amacına hizmet eder mahiyette "Bahor kunlarida kuzning havosi" mısraıyla bitirir.

Baharı gençliğe, güzü ihtiyarlığa eş tutan tavır onun "Kuz hayollari" ve "Keldim qoshingizga chapib entikib" mısrasıyla başlayan şiirinde de görülür.

Meni savollarga ko'mar daf'atan,
Xazonning taqdiri, so'nggi shovqini.
Ko'zimga ko'rinar umrim qaytadan,
Garchand surmoqdaman bahor shavqini,
Garchand yigit yoshim yashab tursam ham,
Keksalik qismatin o'ylayman shu dam. (Oripov, 1987: 37)

Şair önce güz ve bahar zıtlığını, sonra da bunlara paralel olarak ihtiyarlık ve gençlik ikilisini dile getirir. Şair bu neticeye şiirinde birdenbire ulaşmaz. Bunun yerine mısralarıyla adeta buna bir yol oluşturur. Burada "yaproqlar bargida jimgina kezgan" sonbaharı görebilme; "havlikib aqquvchi sayda" at koşturan ömrün sihrini hissetme; tabiata baharın dönüp gelmesine karşılık niçin ömrün baharının dönüp gelmediğini anlama çabası söz konusudur. Şiirdeki lirik kahraman ihtiyarlığı düşünür. Aslında şiirdeki asıl gaye de budur.

"Keldim qoshingizga chapib entikib" mısrasıyla başlayan şiirinde bu mahiyette bir karşılaştırma söz konusudur:

Garchand yuragimga gul ruhsoridan,
Xazon yaproqlari endi yaqinroq,
Har nechuk qish faslin tund diydoridan
Jajji kapalakning vasli shirinroq (Oripov, 1987: 251)

Bu şiirdeki tezat bahar-güz şeklinde verilmemiş, bunun yerine aynı

manayı verecek şekilde gul ruhsori-hazon yaproqlari kullanılarak yapılmıştır. Burada lirik kahraman farklı bir üslupta “Baharın şevkini soran/arayan yiğit” şeklinde değil yüreğinde güzün rüzgârları esmeye başlayan birisi olarak tasvir edilir.

Her bir şair yahut yazarın sanatının esas mahiyetini belirleyen bir gaye vardır. Sanatkârın fikrî ıstıraplarının, edebî gayretlerinin tamamı aslında bu gaye içindir. Bu gaye sanatkârın eserlerinde açık bir şekilde kendini gösterir. Abdullah Âripov’un eserlerinin lightmotifi insanla münasebet ve kâmil insan problemi olarak kendisini gösterir. Buysa şairin pek çok şiirinde zıt iki unsur üzerinden dile getirilir. Bu mahiyetteki kullanımlar kimi zaman şiirin belirli bir kısmında bazen de şiirin bütününde kendisini gösterir. Bu şekildeki karşılaştırmalar bilhassa tarihî kahramanlara bağışlanan şiirlerde fazlaca görülür. Âripov’un Mirtemir’e ithaf ettiği “Karvon” şiirinde bunu şöyle kullanır:

Sizga tashlanmadi, oh, ne ne zotlar,
Ular har mo‘minga tashlanar edi,
Tashlanmasa dili g‘ashlanar edi,
Ular puchak jonlar, ahli bedodlar... (Oripov, 1987: 379)

Abdullah Âripov, tezatları yalnızca zıt anlamlar şeklinde kullanmaz; bunun yerine tezadı, çoğunlukla konteks yapılar aracılığıyla oluşturur. Bu şekildeki tezatların özelliği bunların muayyen metin dairesindeki zıtlık münasebetiyle oluşturulur. Söz konusu metin dışında zıtlık dairesinden çıkar. Bazen şiirin büyük bir parçasını yahut bütün şiiri tezat esasında görülür.

Âripov’un eserlerinde müracaat ettiği tezat, hayati vaka, hadise, duygu ve düşünce tasvirleri ve ifadesi için hizmet etmesiyle farklılık gösterir. Eserin hayatiliğini temin etmeye hisse koşar.

Abdullah Âripov’un şiirlerinde tezat sanatı “ben ve rakip” mazmunlarının kullanımında görülür. Klasik ve halk edebiyatı ürünlerinde rakip, aslen sevgilinin bir başka âşığı anlamına gelmektedir. Abdullah Âripov’un şiirlerinde rakip, daha çok âşığı küçük düşürmeye, ona hakaret etmeye, onun başarılarını ve güzel yönlerini ortadan kaldırmaya yönelik çalışan kişilerdir. “Dunyoda Har İshning Bordir O‘z Gali”, “Xatolaring Kerak Ularga”, “Sen Uzoq Yashaysan”, “Menga Hayotni Ber”, “Dunyoni Qizg‘anma” şiirlerinde tezat sanatı bu mahiyette kullanılmıştır. Böyle bir yaklaşım, şu şiirde doğrudan görülebilir:

Dunyoni qizg‘anma mendan, azizim,
Men sening ko‘changdan o‘tmasman zinhor.
Mening bu dunyoda o‘z aytar so‘zim,
Va o‘zim sig‘inar mozorlarim bor.

Dunyoni qizg‘anma mendan, azizim,
Sen ichgan buloqdan ichmasman aslo.
Sen yurgan tog‘larda qolmagay izim,
Sen kechgan daryodan kechmasman aslo.

Dunyoni qizg‘anma mendan, azizim,

Qalbingni yoqmasin shubha va so‘roq.

Men o‘zga manzilga tikkanman ko‘zim.

U sening kulbangdan juda ham yiroq. (Oripov, 1987: 424)

Şiirin asil gayesini/ düşüncesini veren ilk mısra her bendin başında tekrar edilmek suretiyle okuyucuya sunuluyor. İlk bakışta “azizim” hitabıyla rakibe hitap edildiği düşüncesi ortaya çıkmıyor görünse de her bir dörtlükte söylenenlerin bütünü doğrudan doğruya “azizim” hitabıyla kastedilenin “rakip” olduğunu ortaya koymaktadır:

“... azizim, ... Men sening ko‘changdan o‘tmasman zinhor.

... azizim, ... Sen ichgan buloqdan ichmasman aslo.

(... azizim,) ... Sen yurgan tog‘larda qolmagay izim,

(... azizim,) ... Sen kechgan daryodan kechmasman aslo.

(... azizim,) ... Qalbingni yoqmasin shubha va so‘roq.”

Bu ifadelerle şair “ben” ve “azizim” kelimeleriyle tamamen başka kişileri ortaya koyar. Şair rakibine teselli verme amacıyla,

Men o‘zga manzilga tikkanman ko‘zim.

U sening kulbangdan juda ham yiroq.

diyerek birbirlerine olan zıtlığı ortaya koyar.

Abdullah Âripov’un şiirlerinde kullandığı edebî sanatların içerisinde tezat ayrı bir yer tutmaktadır. Bu mahiyette bahar ve güz, yaz ve kış, sabah ve akşam, ağır ve hafif gibi zıtlıkları kimi zaman gerçek anlamlarına karşılık gelecek şekilde bazen de mecazî ve sembolik anlamlar yüklemek şeklinde kullanmıştır.

Tezat, Âripov’un şiirlerinde sık sık kullandığı sanatlardandır O, bu sanatı kullanırken yalnızca zıt anlam taşıyan kelimeler esasında hareket etmek yerine, metin merkezli bir zıtlık oluşturur. Bunu yaparken söz konusu metin dairesinde bir zıtlığı ortaya koymaya çalışır. Oluşturulan bu zıtlık mevcut metnin dışında değerlendirildiğinde zıtlık olarak görülmez. Öyleki Âripov kimi zaman şiirin büyük bir kısmını yahut bütün şiiri tezat esasında kurar. Geleneksel niteliklere sahip olan tezat karakterinde kurguladığı kahraman ya da mazmunlar Abdullah Âripov’un şiirlerinde yeni bir görünüş ve mazmun özelliğine bürünür. Bu şekilde kurgulanan tezatlarda şair ya III. şahıs olarak ele alınan ve birbirine taban tabana olan zıt iki şahsı ortaya koyar. Kimi zaman da “ben” ve “rakip” karakterleri esasında bir zıtlık kurgular. Bu şekilde oluşturulan tezatlarda “rakip” yalnızca sevgilinin başka bir âşığı değil aynı zamanda cahil, gafil, kıskanç kişi özeliğindedir.

Kaynakça

Haqqulov I. (1983). Ibrat va mahorat maktabi. O‘zbek tili va adabiyoti. Toshkent. №: 4.

Oripov A. (1965). Mitti yulduz. Toshkent: Yosh gvardiya.

Oripov A. (1966). Ko‘zlarim yo‘lingda. Toshkent: Toshkent.

Oripov A. (1969). Onajon. Toshkent: Adabiyot va san‘at.

Oripov A. (1987). Yillar armoni. Toshkent: Adabiyot va san‘at.

Oripov A. (1988). Ehtiyoj farzandi. Toshkent: Yosh gvardiya.

Oripov A. (1992). O‘zim haqimda. Yoshlik. №: 7-8.

Valiev B. (1982). Inson va tabiat madhi. Adabiy meros. №: 4 (24).

Mamajonov S. (1972). Uslub jilolari. Toshkent: Adabiyot va san‘at.

Mamajonov S. (1970). She‘riyat bahsida. Toshkent: Adabiyot va san‘at.

Nazarov B. (1997). Abdulla Oripov haqida. Sharq yulduzi. №: 11.